

Rácz Ágnes : Az Országos Széchényi Könyvtár elektronikus katalógusának fejlesztése

Tisztelt Vendégeink és Kollégák!

A következő néhány percben a TÁMOP-pályázatnak arról az eleméről esik szó, amelynek végrehajtása minden pályázó könyvtár számára kötelező volt, ez pedig az elektronikus katalógus fejlesztése. A fejlesztés alatt elsősorban a katalógus mennyiségi bővítését kell érteni, azaz a katalógus retrospektív konverzióját kellett megvalósítani, vagy folytatni.

Az OSZK számára ez öröndetes elvárás volt, mert csak a támogatásnak köszönhetően tudtuk viszonylag rövid idő alatt emelni állományunk elektronikus katalógusban való feltártságának arányát. Jelentős lépést tettünk, de még korántsem vagyunk az út végén, bőven maradt tennivalónk.

Hogy bemutassam azt a nagyszabású feladatot, amelyet egy nagykönyvtár teljes katalógusrendszerének adatbázisba szervezése jelent, és érzékeltessem, hogy most hol tart az OSZK, látszólag messziről, az 1990-es évek elejéről kell indulni. Ígérem, nem leszek hosszú.

Előzmények - röviden

Az OSZK-ban – hasonlóan a többi magyar nagykönyvtárhoz – az 1980/90-es évek fordulóján (pontosabban: az 1980-as évek derekán) indultak meg az integrált könyvtár-automatizálási rendszer bevezetésének munkálatai.

- **1990-ben** alkalmazási-bevezetési terv készült az OSZK számítógépes könyvtártechnológiai információs rendszerére (NEKTÁR = Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer).
- **1990. június 1-jén** ünnepélyesen felavatták az OSZK számítógépközpontját. Az új IBM számítógépén installálták a DOBIS/LIBIS rendszert.
- **1991** a rendszer üzembe helyezésével és a katalógus modul oktatásával telt el.
- **1992. április 6-án** üzembe helyezték és nyilvánosan bemutatták a NEKTÁR katalógizálási modulját, és megkezdődött a NEKTÁR-adatbázis feltöltése az 1991 novembere óta beérkezett kötelepéldányok bibliográfiai és állományadataival.
- **1992. szeptember 4-én** üzembe helyezték az online olvasói katalógust, amelyet a katalógusteremben hat terminálon keresztül lehetett használni, de nyilvános csomagkapcsolt hálózaton keresztül a külső felhasználóknak is rendelkezésre állt.
- **1993-ban** a könyvtár főigazgatói kollégiuma többször tárgyalt a könyvek cédulakatalógusainak jövőjéről, majd november végén határozatot hozott arról, hogy az olvasói és szolgálati cédulakatalógusokat (betűrendes és szak) 1991-es impresszummal a könyvtár lezárja.
- **1995–1996-ban** befejeződött a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1976 és 1991 közötti adatbázisának konvertálása a DOBIS/LIBIS-be. (Ezt 1991-ig az Számítástechnikai Koordinációs Intézet számítógépközpontjában üzemeltették.) Az MNB-nek ez a korszaka az online katalógusban nyilvánosan nem volt elérhető, de rákerült az időközben elindított MNB-CD-re.
- Az OSZK számára nyilvánvalóvá vált, hogy teljes állományát a számítógépes katalógusban kell kereshetővé tennie, és az is, hogy ezt az óriási feladatot nem tudja önerőből, az éves költségvetési támogatásból elvégezni. **1995 júliusában** feladat- és költségtervet nyújtott be a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak a katalógusok retrospektív konverziójára vonatkozóan, de akkor a fenntartó sem tudta kigazdálkodni a szükséges anyagiakat.
- Közben más feladatokat is meg kellett oldani: 1997-ben a DOBIS/LIBIS lecserélésére kapott lehetőséget a könyvtár. **1997. december 12-én** kötötték meg a szerződést az új integrált rendszer, az AMICUS szállítójával.

- *Az 1990-es évek* végén a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával lehetőség nyílt a nagy szak- és egyetemi könyvtárak számára a retrospektív katalóguskonverzió megvalósítására (pontosabban: megindítására), erről 1999 áprilisában konferencián számoltak be a résztvevők – ebben csak az OSZK nem vehetett részt, minthogy nem szerepelt a pályázat kedvezményezettjei között; igaz, hogy az OSZK ebben az időben új integrált rendszere installálásával és saját adatbázisainak egyesítésével volt elfoglalva.
- **2000. december 18-án** megkezdte működését az új integrált rendszer és a LibriVision nevű szoftverrel működtetett online olvasói katalógus, és létrejött az addigi legnagyobb magyarországi könyvtári elektronikus katalógus. A DOBIS/LIBIS-ből ugyanis nemcsak az 1992 óta feldolgozott hazai könyvanyag katalógusa került át, de egyesült az MNB 1976–1991 közötti adatbázisával, amely addig csak az MNB 1995 óta kiadott CD-ROM-adatbázisán volt hozzáférhető, de ezáltal ez utóbbi is elérhetővé vált az olvasói katalógusban; később betöltöttük az 1987 óta kisgépes adatbázisban feldolgozott és a DOBIS/LIBIS-ben soha nem szereplő külföldi könyvállomány rekordjait; megtörtént a szintén kisgépen épített IKB (Időszaki Kiadványok Bibliográfiája) adatbázisának konvertálása; 2004-től kezdve sorban bekapcsolódtak a gépi rendszer használatába a különgyűjtemények, elsőként a Térképtár.
- **2001-től** újra előtérbe került a cédulakatalógusok retrospektív konverziójának terve: az OSZK *június végén* pályázatot nyújtott be a a Miniszterelnöki Hivatal Informatikai Kormánybiztosságához a könyvkatalógus retrospektív konverzióját előkészítő megvalósíthatósági tanulmány elkészítésére. A **2002 márciusában** elkészült tanulmányt a Kormánybiztosság elfogadta.
- Közben **2003-ban** a könyvtár önerőből megvalósította az időszaki kiadványok katalógusának konverzióját: külső vállalkozó közvetlenül az adatbázisba rögzítette a tételeket, a javításokat és a tételek kiegészítését a könyvtár munkatársai végezték.
- A sokkal nagyobb volumenű könyvkatalógus konverzióját az OSZK nem tudta saját költségvetési támogatásából megvalósítani. A 2002-ben összeállított terv alapján **2003 végén** az Informatikai és Hírközlési Minisztérium támogatási szerződést kötött az OSZK-val a könyvtárnak a Nemzeti Digitális Adattár Programhoz való csatlakozásáról. Ennek a programnak a keretében – egyéb vállalások mellett – kezdődött el a könyvkatalógus retrospektív konverziója: mintegy 400 ezer cédula adatainak digitális rögzítése. Erre a célra az IHM támogatásából 140 millió Ft jutott. A munkát a közbeszerzési pályázat nyertese **2004 januárjában** kezdte el, a terv az OSZK 1976 előtti (ez volt a gépesített MNB induló tárgyéve) könyvanyagának korszerű feltárása volt 1950-ig visszamenőleg. A rögzítés külső adatbázisban folyt 2004. június 15-ig, és ebből az OSZK informatikusai töltötték be a rekordokat a NEKTÁR-ba. A pályázat keretében a besorolási rekordok létrehozása is elkezdődött. A munka 2005 januárjában zárult.
- **2006–2008-ban** részben önerőből, részben kisebb támogatási lehetőségeket igénybe véve (pl. digitalizálási projektek keretében, illetve szponzori szerződés segítségével) folyt – sokkal kisebb volumenben – a retrospektív konverzió.
- És ekkor indult 2008-ban az Európai Unió támogatásával kialakított TÁMOP pályázati rendszer. **2009 februárjában** nyújtottuk be pályázatunkat, amelynek keretében lehetőséget kaptunk a könyvkatalógus retrospektív konverziójának folytatására. **2009 júliusában** nyertük el a támogatást.

Adatbázis-fejlesztés (retrospektív konverzió) a TÁMOP-pályázat keretében

A feladat:

A munka során az 1926 és 1950 között feldolgozott könyvek katalóguscédula-adatainak rögzítését, azaz mintegy 237 ezer mű csaknem 250 ezer katalóguscédulájának feldolgozását terveztük. A beszerzett árajánlatok alapján kialakított középérték szerint 250 Ft/cédula egységárral számolhattunk.

Némi magyarázat az 1926-os kezdő évre: Ez az évszám beszerzési és nem megjelenési évet jelent. A retrospektív konverzió sokszorosított katalóguscédulák alapján folyt, és Adrémával sokszorosított céduláink ettől a beszerzési évtől kezdve állnak rendelkezésünkre.

Az adatrögzítés online üzemenben, közvetlenül az OSZK adatbázisába történt, amihez ki kellett alakítani a távoli adatbázis-elérés informatikai feltételeit, illetve biztosítani kellett az állandó informatikai felügyeletet.

Mivel a pályázatban nem lehetett digitalizálásra pályázni, a 250 ezer katalóguscédula szkennelését magunknak kellett elvégeznünk. Az ehhez beszerzett cédula-szkenner nem bírta a nagy megterhelést, így a szerviz által a javítás idejére biztosított kölcsöngépet is igénybe kellett vennünk.

A projekt során rögzített rekordok dupla ellenőrzésen mentek keresztül: a vállalkozó projektvezetői ellenőriztek minden egyes rekordot az elütések, karakterhibák, illetve a rögzítési szabályzat alapján könnyen javítható tévedések korrigálására. Meghatározott adatmezőben üzenetet hagytak olyan esetekben, ahol a könyv nélkül megoldhatatlan katalógizálási problémát észleltek. Ezek javításához az ugyancsak a cég által alkalmazott, nagy szakismerettel és tapasztalattal rendelkezőkből álló ellenőrscsapat munkájára volt szükség. Ez a csapat az OSZK-ban teljesített szolgáltatást, hogy szükség esetén a könyvet kézbe véve javíthassa a hibákat.

A retrospektív konverzió folytatására a TÁMOP-pályázat keretében 2010-re 81 millió Ft-ot nyertünk (62.5 millió Ft – adatrögzítésre, 18.6 millió Ft – adatellenőrzésre, illetve az informatikai feladatok ellátására).

A katalógusfejlesztésre elnyert pályázati összeg meghaladta a közösségi értékhatárt, ezért a feladatra európai uniós közbeszerzési eljárást kellett indítanunk.

Az is nehezítette a helyzetünket, hogy a támogatáskezelőnek a szerződéskötés előtt szinte az utolsó pillanatban érkezett tájékoztatása szerint a pályázatunkban bérköltségként beállított összeget csak dologi kiadásként használhattuk fel. Ez azt jelentette, hogy az adatellenőrzés és az informatikai felügyelet munkálataira is „szolgáltatást” kellett vásárolnunk.

A közbeszerzési eljárás lefolytatása után 2010. június 7-én kötöttük meg a szerződést a tender nyertesével, azzal a könyvtári retrospektív konverzióra szakosodott, nemzetközi hírű céggel, a Medea Services Kft.-vel, amelyik a korábbi konverziókat is végezte. Ez nagy könnyebbség volt, mert korábbi szabályzatainkat, útmutatóinkat csak korszerűsíteniünk kellett.

Az adatrögzítés távmunkában folyt: a cég Nagyváradon dolgozó adatrögzítői terminálszerveren keresztül kapcsolódtak adatbázisunkhoz.

A projekt eredményei

A TÁMOP-pályázat keretében most lezárult retrospektív konverziós szakaszban az OSZK ún. törzsgyűjteményének feltárási szintjét az elektronikus katalógusban a projekt elejére jellemző kb. 48%-osról kb. 62%-osra tudtuk emelni. A munka során 249 950 cédula adatait dolgozták fel. 262 566 bibliográfiai rekord készült. A két szám közötti különbség a többkötetes könyvek feldolgozási sajátosságaiból adódik.

Minden kötethez egy-egy példányrekordot is készítettek. Tekintve, hogy a fent jelzett időszakban általánosan egypéldányos gyűjtést folytatott az OSZK, elmondható, hogy valószínűleg minden példány elérhetővé vált a katalógusban. (Az esetleges duplumok példányrekordjait belső munkával készítjük el.)

A projekt keretében a könyvek katalóguscéduláinak feldolgozása mellett kisnyomtatványok feldolgozását is vállaltuk és teljesítettük: egy munkatárs – a fenti munkacsoport tagjaként – 1000 apró- és kisnyomtatványt katalógizált autopsziával. E nyomtatványok többsége német, latin és kisebb részben magyar nyelvű. Műfajuk sokrétű, pl.: disszertáció, tézis, levél, ima, beszéd, prédikáció, alkalmi nyomtatvány stb. A munka az 1712-es évből származó negyed- és nyolcadrétű kiadványokkal kezdődött. A negyeddrétű kiadványok esetében 1751-ig, a nyolcadrétű kiadványok esetében 1760-ig dolgozta fel a Plakát- és Kisnyomtatványtár gyűjteményét.

A munka eredménye az is, hogy az elkészült rekordok napi gyakorisággal betöltésre kerültek a MOKKA-ba, így elvben segíthetik a többi könyvtár állományfeltáró munkáját. A rekordok természetesen az OSZK online katalógusából is letölthetők MARC formátumban. A muzeális kisnyomtatványok rekordjai pedig elérhetővé váltak a MOKKA-R, illetve a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása számára is.

További teendők

Jó lenne azt mondani, hogy ezzel a programmal befejeztük a törzsgyűjteményi könyvkatalógus adatbázisba szervezését, ez azonban nem így van:

- 2006 februárjától az OSZK belső erőivel folyik az ún. *sorozati jelzeteken* lévő dokumentumok (többkötetes könyvek, sorozatok tagjaiként megjelent könyvek, periodikum jellegű kiadványok stb.) retrospektív konverziója a szolgálati számrendes alapkatalógus alapján (1 – 44.999 jelzettartomány), a megjelenési idő rendjében visszafelé haladva. Ez a cédulaanyag ugyanis nem adható ki külső rögzítésre, mivel egy-egy jelzet „mögött” átlagosan 15 könyv áll, amelyeket kézbe kell venni a megfelelő katalogizáláshoz, így ennek a jelzettartománynak a retrospektív konverziója kizárólag belső munkatársakkal, online rögzítéssel megoldható feladat. (Százazres nagyságrendű állományrész.) Ezt szerződéses alkalmazottakkal végezzük, illetve 2008 óta két főfoglalkozású munkatárs munkaköri feladatként kapcsolódott be a retrospektív konverzióba.
- Katalóguscédulával rendelkező állományrész, a *jegyzetanyag* (kb. 27 200 mű) retrospektív konverziója az alapcédulák állapota és egy példányos volta miatt csak belső erővel oldható meg, ezt a munkát külső vállalkozó számára nem lehet kiadni.
- A *különgyűjteményi táruk* fokozatosan kezdték el a feldolgozást az integrált rendszerben, több tárban – elsőként a Térképtárban, 2004 júniusában – a visszamenőleges feldolgozás is megindult. OSZK saját költségvetéséből külső vállalkozó, illetve egyéb külső munkaerők bevonásával a különgyűjteményi dokumentumok közül főként a térképek, zenei kéziratok, képeslapok egy részének visszamenőleges feldolgozása készült el. Bizonyos állományrészek nyomtatott katalógusainak, nyilvántartásainak digitalizálása is megtörtént, elsősorban az Arcanum Adatbázis Kft. Folio nevű rendszerében, illetve részben ebből konvertálva a MOKKA-R közös katalógusban. Ha ezek a rekordállományok felhasználhatók az OSZK katalógusában, akkor a táruk konvertálható/konvertálandó tételemennyisége meghaladja a kétfélmilliót (mintegy 2 400 000 tétel).
- A Könyvtári Intézet keretében működő *Könyvtártudományi Szakkönyvtár (KSZK)* gyűjtőköri elhatárolása az OSZK-tól nem dokumentumtípusok vagy időhatár szerint, hanem tematikai alapon történik, így elég nagy az átfedés az OSZK törzsgyűjteménye és a KSZK állománya között, főként a magyar dokumentumtermést illetően. Ez a tény erősen befolyásolja a KSZK-ban a retrospektív konverzió megvalósítását. A KSZK-beli retrospektív konverzió az ún. honosítás módszerével az Amicus bevezetése után kezdődött el (amikor hozzáférhetővé vált az MNB 1976 és 1991 közötti rekordállománya), majd folytatódott és jelenleg is tart az OSZK-katalógus konverziójának első szakasza lezárulása után bekerült rekordokat illetően. A KSZK teljes könyvállományára kiterjedő retrospektív konverzióknak a párhuzamos munkák elkerülése és a duplumrekordok létrehozásának kiküszöbölése érdekében az OSZK-beli konverziót követően, arra épülve kell végbemennie. A KSZK kb. 55-60 ezres könyvállományából – felületes becslés alapján – mintegy 25-30 ezer tétel lehet olyan, amely nincs meg az OSZK állományában, és így rekordja nem vehető át a KSZK katalógusába. Mindezek alapján a KSZK-beli retrospektív konverziót célszerű mostantól kezdve nagyobb ütemben folytatni, azonban sem belső erők, sem pályázati források nem állnak rendelkezésre.
- Az OSZK könyvállományának egy részét nem lehet az adatbázisban a régi katalógusok alapján hozzáférhetővé tenni, azok állapota (kézírásos cédulák, a „porosz instrukció” alkalmazása a katalogizálásban), illetőleg hiánya miatt. Az 1926 előtt az ún. müncheni rendszerben feldolgozott dokumentumanyagot, valamint néhány kisebb gyűjteményrészt

(pl. kegyeleti gyűjtemények, díszművek, világháborús gyűjtemény, fólió méretű gyűjtemények) **rekatalogizálni** szükséges. Ez kb. 203 ezer mű újrafeldolgozását jelenti, amelyet nem tudunk pályázati forrásból elvégezni.

- Egy további óriási feladata az adatbázis indexeinek karbantartása, az egységesített besorolási adatok következetes alkalmazása, a retrospektív konverzióval bekerült tételek besorolási adatainak ellenőrzése, javítása, és nem utolsósorban: a hungarus szerzők és intézmények **egységes besorolási rekordállományának** elkészítése, gondozása. Ez másra nem ruházható nemzeti könyvtári feladat.

Tennivalónk tehát bőven van még, de a most, a TÁMOP pályázat keretében megtett lépéssel jelentős mérföldkőhöz értünk, és van okunk ünnepelni is.

Köszönöm a figyelmüket.